

Література:

1. У Китаї штучний інтелект повністю інтегрували у правову систему. URL: <https://sud.ua/uk/news/abroad/244322-v-kitae-iskusstvennyy-intellekt-polnostyu-integrirovali-v-pravovuyu-sistemu> (дата звернення: 17.04.2025)

2. COMPAS і дебати щодо штучного інтелекту у кримінальних вироках. URL: https://codesandcourts.com/2024/09/20/compas-and-the-debate-over-ai-in-criminal-sentencing/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 17.04.2025)

3. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on artificial intelligence and amending certain Union legislative acts (Artificial Intelligence Act) / European Union. Official Journal of the European Union. 2024. L 1689. P. 1–145. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689> (accessed: 17.04.2025).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-53>

СУДОВІ ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Процюк Ігор Валерійович

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії права,*

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Розбудова в Україні демократичної правової держави передбачає насамперед реалізацію положення статті 3 Конституції України в якій зазначається, що «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Відтак, права людини є тим стрижнем, які визначають внутрішню сутність і призначення держави, накладають на неї обов'язки щодо забезпечення їх реалізації в повному обсязі і, відповідно, передбачають її відповідальність перед людиною, а також сприяють підвищенню ролі і значення права в житті суспільства, формуванню належного рівня правової свідомості, високої правової культури для реального втілення в життя принципу верховенства права та побудови правової держави.

Під правами людини розуміють основоположні можливості та вимоги, необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються універсальними, невід'ємними та рівними для кожного й мають гарантуватись державою в обсязі міжнародних стандартів [2, с. 479]. Права людини є природними і невід'ємними від людини як індивіда, а їх відсутність позбавляє індивіда бути саме людиною в соціальному значенні. Вони забезпечують можливість постійного людського розвитку, соціального прогресу, реалізації потенціалу людини. При цьому, слід зазначити, що проголошення прав людини шляхом їх закріплення на законодавчому рівні є тільки першим кроком до їх дійсної реалізації. Проголошення прав людини без їх належного гарантування залишається тільки декларацією або «добримими намірами». Як показала практика, в тих країнах, де права людини проголошуються, але не гарантовані належним чином, відбувається їх постійне порушення. За приклад можна взяти історію СРСР, де в конституціях, законах, інших підзаконних актах, підписаних і ратифікованих міжнародних документах права людини визнавалися і проголошувалися, проте не гарантувалися і це призводило до нехтування ними, репресій з застосуванням методів фізичного і психічного насильства тощо. Відтак, саме наявність і реальність гарантій прав людини є тим фундаментом, що роблять реалізацію прав людини в житті кожного індивіда і суспільства реальними і належними. Як вірно, зазначається в літературі: «Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Отже, гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених Конституцією можливостей до реальної дійсності [3, с. 4].

Під гарантіями (від франц. *garantie* – забезпечення, запорука) прав людини розуміється система загальних (політичних, економічних, духовних та ін.) і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [4, с. 456]. Гарантії прав людини розподіляються на загальні і спеціально-юридичні або юридичні (правові). Безумовно, що важливими для повного і всебічного втілення в життя є їх взаємна комплексна реалізація, тому що система загальних гарантій доповнює юридичні гарантії і, відповідно, навпаки, але в межах даного дослідження буде акцентовано увагу саме на окремих аспектах судових юридичних гарантій.

У царині прав людини головним завданням права є формування саме дієвої системи ефективних і практичних юридичних гарантій прав людини, яка б забезпечувала їх безперешкодну реалізацію. Юридичні гарантії реалізуються на національному і міжнародному рівні. В першу чергу, слід звернути увагу на національні юридичні гарантії.

Серед національних юридичних гарантій першочергове значення мають судові гарантії, «які передбачають доступ осіб до неупередженого незалежного суду, у тому числі судовий контроль за конституційністю правових актів вищої юридичної сили (конституційний контроль) та законністю адміністративних актів (адміністративна юстиція) [2, с. 493]. Як вірно, наголошується в літературі, «особливу роль відіграють судові гарантії, які покликані забезпечити права та свободи людини і громадянина у разі посягання на них з боку державних органів або окремих осіб, тобто, вони починають діяти тоді, коли для забезпечення встановлених законом прав та свобод необхідно застосувати примус. Судові гарантії передбачають надання громадянину права на звернення до суду з вимогою примусового забезпечення його суб'єктивних прав» [5, с. 22]. Важливість судових гарантій визначається призначенням судової влади при захисті прав людини. Так «судовий захист доцільно розглядати як одну з моделей захисту конституційних прав людини через призму виконання державою своїх універсальних зобов'язань захищати права людини (визначених міжнародними, регіональними стандартами з прав людини та національними конституціями), ...що ілюструє роль держави щодо забезпечення ефективної, незалежної судової системи, яка, з одного боку, забезпечує реалізацію основоположного права на доступ до суду, а з іншого – є інституційною гарантією для інших основоположних прав людини [6, с. 276].

Важливість і значимість судових гарантій в системі гарантування прав людини визначає також рівень проблем, які існують у цій царині в Україні. Так, найперше, слід акцентувати увагу на низці проблем, що виникли внаслідок військової агресії росії, яка призвела до того, що значна частина апеляційних та місцевих судів (близько 150) не здійснює правосуддя, значна частина приміщень судів є пошкодженими або повністю зруйнованими або зазнали критичних ушкоджень (більше 100), частина судів знаходиться на тимчасово непідконтрольних українській владі територіях [7]. Таким чином, доступ до правосуддя в цих умовах обмежений для значної частини населення України.

Крім того, існують проблеми кількісного і якісного характеру судової влади, які напряму стосуються судового захисту прав людини. Кількісні показники зайнятих посад суддів на сьогодні не відповідають запитам суспільства щодо захисту прав людини, оскільки значна частина посад суддів в судах України залишаються вакантними. Так, наприклад, в Конституційному Суді України на квітень 2025 року працює 11 суддів з 18 суддів[8], Печерський районний суд м. Києва – 23 судді з 36 за рішенням ВРП на липень 2024 року [7] і т.і. Відповідно значне навантаження на кожного працюючого суддю не дає можливостей в повній мірі реалізувати захист порушених прав людини. Строки розгляду справ бувають досить значними, терміни їх досить часто

переносяться, що не сприяє судовому захисту прав людини. На даний період ця ситуація покращується: проводяться конкурси щодо зайняття вакантних посад суддів, йде поступове наповнення судів суддями.

Проблемним є питання щодо місця проведення судових засідань. Так, ч. 8 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прямо визначає, що «Судові засідання проводяться виключно в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі засідань, яке придатне для розміщення сторін та інших учасників судового процесу і дає змогу реалізовувати надані їм процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки» [9]. Ця норма спрямована на забезпечення належної організації і проведення судового процесу відповідно до основних принципів судочинства. Проте, на сьогодні, особливо в умовах війни, не завжди люди можуть прибути до відповідного суду. А відтак, вбачається за доцільне внести відповідні до законів, передбачивши можливості дистанційного проведення судових засідань по окремих категоріях справ, в тому числі щодо захисту прав людини за допомогою електронних засобів зв'язку, що могло б спростити доступ до правосуддя.

Доцільно також звернути увагу на якісні аспекти діяльності судової влади щодо судового захисту прав людини. До них, в першу чергу, слід віднести якісний стан правової культури і правової свідомості суддівського корпусу з одного боку, і суспільства в цілому, з іншого. На жаль, в українському суспільстві на даний час судова влада не має належного авторитету і більшою частиною населення не розглядається як ефективний засіб захисту порушених прав людини. Вирішення цих питань носить комплексний характер: удосконалення підготовки юридичних кадрів, проведення відкритого неупередженого конкурсу з відбору кандидатів на посади суддів з обов'язковим залученням інституцій громадянського суспільства, забезпечення завдяки законодавству незалежності і неупередженості суддів, постійний моніторинг і контроль за діяльністю суддів як з боку спеціальних уповноважених суб'єктів (ВРП, ВККС і ін.), так і громадянського суспільства тощо.

Безумовно, реалізація прав людини, організація їх належного захисту і охорони завдяки всьому комплексу гарантій – це достатньо тривалий в часі процес постійних перетворень в різних сферах суспільства. Для втілення в життя даної мети необхідні, як відповідні заходи законодавчої влади щодо удосконалення законодавства в царині закріплення і забезпечення прав людини, вдосконалення усіх елементів механізму держави, в першу чергу діяльності судової влади, органів виконавчої влади, так і зміни правосвідомості та правової культури суспільства для підвищення правової обізнаності та активності членів суспільства у

аспекті розуміння необхідності захищати власні права усіма правовими способами та засобами, в першу чергу, в судовому порядку.

Література:

1. Конституція України. <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
2. Загальна теорія права : підручник / [О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов та ін.] ; за ред. О. В. Петришина ; Нац. акад. прав. наук України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2025. – 576 с.
3. Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 3-5.
4. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
5. Рябовол Л.Т. Гарантії прав та свобод людини і громадянина у зарубіжних країнах. Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє. Харків, 2020. С.22-25.
6. Лотюк О.С., Митник О.В. Генезис механізму судового захисту конституційних прав і свобод. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації : колективна монографія / За заг. ред. Н. В. Мішиної. Львів-Торунь: Ліга-Прес, 2020. 392 с.
7. РСУ оновила карту судів України з розрахунками нормативів навантаження на суди та суддів за I півріччя 2024 року. 23.07.2024 р. https://rsu.gov.ua/mzs-2024_4-maps.
8. Судді КСУ. <https://ccu.gov.ua/judge/1844>.
9. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 25.04.2025 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.